

24. Галан Я. Антирелигиозная пропаганда в школе / Я. Галан, Т. Кононов. – М. : Политиздат, 1926. – 163 с.

25. ДАПО. – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 160. – 45 арк.

26. Воронська Т.В. Маловідомі сторінки історії. Радянська паспортна система / Т.В. Воронська, С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 33-43.

УДК 94: 329. 15] (477. 82) «1985»

Чура Олександра Василівна

*к.і.н., науковий співробітник
музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького»
(Львів)*

КОМУНІСТИЧНІ СТРУКТУРИ ЛЬВОВА НА ПОЧАТКУ ПЕРЕБУДОВИ

Як відомо, політичним стрижнем державного ладу СРСР були не формально задекларовані радянські інституції, а розгалужена монопольна система проросійських комуністичних партійних органів, що тотально пронизувала увесь народногосподарський комплекс держави й забезпечувала московську автократію локальною владою на місцях. Авторитаризм регіональної комуністичної влади не в останню чергу спричинив необхідність запровадження внутріпартійних реформ, що стали сегментом втілення політики перебудови, так як розмивав комуністичні підвалини в очах пересічних мешканців Львова. Таким чином, наукова розвідка простежує становище компартійних закладів міста на початковому етапі втілення перебудовних новацій у 1985 р. й з'ясовує причини та наслідки застосування реформ у внутрішній структурі локальної компартійної конструкції міста.

Ключові слова: *Львів, перебудова, КПРС-КПУ, комуністичні осередки, реформи, номенклатура, привілеї, деструкція*

На зламі 80-х рр. XX ст. у СРСР склалися передумови кризиспричиненої неспромогою КПРС до ефективного управління країною. Не дивлячись на те, що на кожному партійному форумі лунала теза про розширення повноважень рад усіх ступенів, підміна радянських інституцій владою партапарату привела до значних деформацій у соціально-економічній сфері та стала причиною корозії політичного осердя країни [27 арк. 115]. Системне сповзання народногосподарського комплексу СРСР до кризи, загострення міжнаціональних та релігійних проблем робило

із правлячої комуністичної партії головного винуватця усіх суспільних негараздів. Відтак, намагаючись зберегти монополію на владу в країні, компартапарат наважується на «косметичний ремонт» у вигляді втілення політики перебудови, як засобу власного політичного виживання. Зазначену тезу засвідчувало інтерв'ю народного депутата України Я. Кендзьора, який говорив: «Це закон деспотичного суспільства, у якому влада консервувала процес існування правлячої партії» [18].

Тому першим кроком нового Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова став квітневий пленум 1985 р., де він офіційно визнав передкризовий стан. З метою зберегти владний монополізм було проголошено курс на перебудову. Йшлося про виправлення деформацій в економічному, політичному, національному та релігійному питаннях під патронатом правлячої партії. У внутрішньому аспекті було задекларовано очищення КПРС від злочинів минулих десятиліть, руйнування командно-адміністративної побудови партструктур, посилення ролі первинних партійних організацій та альтернативну виборність посад. «Без всемірного поглиблення соціалістичної демократії, без створення умов участі трудових колективів у вирішенні питань державного життя ми не зможемо йти вперед» – зазначалося у промові виступаючого [27, арк. 23]. Утім, мова про злам політичного ладу не йшла. Не піддавалися сумніву й соціалістичні орієнтири радянського суспільства. Партія та її регіональні структури надалі залишалися ядром політичного устрою, а генеральний секретар – керівником держави [5, с. 1]. Таким чином, перебудова поставала не як руйнація комуністичного режиму, а як спроба прибудови, або вбудови у авторитарне радянське тло елементів демократичного устрою у вигляді гласності, госпрозрахунку чи самофінансування.

Сучасна вітчизняна історіографія ще обходить увагою вивчення політичного становища локальних осередків КПРС-КПУ у переддень запровадження політики перебудови у 1985 р. Фрагментарно зазначену проблему порушували такі науковці як В. Баран [1], В. Даниленко [1], Т. Батенко [2], С. Кульчицький [21], О. Муравський [22], Л. Сенік, Б. Якимович [24]. Наслідок – обмаль наукових праць, розкриваючих низхідну внутрішньопартійну динаміку комуністичних структур регіональних рівнів. Однак, вона багато в чому безпосередньо вплинула на реанімацію національно-визвольного руху другої половини 80-х рр. XX ст., а відтак уможливлення відновлення незалежності України у 1991 р. Тому авторка зробить спробу простежити становище львівського компартапарату крізь призму причин його внутрішньої деструкції. Джерельною базою дослідження слугуватимуть неопубліковані таємні компартійні документи, що зберігаються у Державному архіві Львів-

ської області (ДАЛО). Доповнять розвідку аналіз періодичних видань та матеріали надбані шляхом інтерв'ювання учасників подій.

За сімдесят років панування у СРСР КПРС перетворилася в одержавлену політичну спілку, яка вчинила мільйони злочинів проти власного і поневоленних народів. У момент проголошення СРСР у 1922 р. партія об'єднувала 650 тис. комуністів, а наприкінці його існування у 1991 р. – 17 688 тис., або 6,7% населення країни [3, с. 15 – 16]. Наприкінці перебудови на рахунках ЦК КПРС зберігалось 5 млрд. крб., що ілюструвало найбільшу фінансову потугу в країні [20, с. 2]. Другою за чисельністю складовою КПРС була КПУ – регіональний інструмент російського поневолення України. Під час проголошення УРСР у 1919 р. у партії перебувало 54 тис. комуністів, а у період розпаду у 1991 р. – 2 975 тис., або 5,8% від кількості її жителів [3, с. 19 – 21]. Бюджет КПУ нараховував 500 млн. крб. будучи найбільшим в республіці [19, с. 14].

У момент створення компартійної структури Львова не мали соціального підґрунтя у місті, позаяк були штучно сформовані у 1939 р. за наказом Політбюро ЦК ВКП(б) згідно до постанови «Про створення комуністичних організацій у Західній Україні і Західній Білорусії» [23, с. 38]. Їх ключове завданням – формування системи управління, що гарантувала російський контроль над усіма сферами суспільної діяльності українців. Так тривало майже пів століття. У 1985 р. партійну організацію Львова очолював міський комітет – міськком, який підпорядковувався обласному – обкому. Чисельність комуністів Львова становила 60 251 особу, що дорівнювало 7,9% кількості його жителів. За національним складом львівські комуністи поділялися: українців – 60,8%, росіян – 31,9%, євреїв – 3,2%, білорусів – 1,6%, поляків – 0,9%, вірмен – 0,2%, татар – 0,2%, молдаван – 0,1%, грузин – 0,09%, болгар – 0,05%. За соціальним становищем: службовців – 49,9%, робітників – 48,5%, селян – 2,5%. За освітнім рівнем: партійна освіта – 70%, вища освіта – 44,8%, інша – 55,2%. За гендерним поділом: 62,5% чоловіків і 34,5% жінок [10, арк. 32]. Середній вік партійних працівників становив 45 років, а керівників – 50 років [5, арк. 23]. Типовий стаж роботи на партійній посаді налічував 10 – 15 років [8, арк. 47].

Штатна структура компартійної адміністративної побудови була приблизно однаковою на усіх рівнях. Обласний, міський та районний підрозділи очолював перший секретар, що був необмеженим володарем ввіреної йому території. Йому підпорядковувалися заступники – другий секретар, який курував економічну роботу та секретар, якого умовно називали «третім», що інспектував ідеологічну діяльність. Далі йшли завідувачі відділами діапазон впливу яких охоплював усі напрямки суспільного розвитку. До складу останніх входили сектори,

що опиралися на роботу інструкторів. Компартійну конструкцію довершували парткомісія, Університет марксизму-ленінізму, видавництво «Вільна Україна», партійний архів, будинок політпросвіти тощо.

У обкомі працював 301 партієць: 200 керівників та 101 особа обслуговуючого персоналу. Перший секретар одержував 600 крб. зарплати, другий – 500 крб., секретар – 480 крб., завідувач відділом – 380 крб., завідувач сектором – 270 крб., інструктор – 250 крб. [14, арк. 1 – 2]. У міськкомі працювало 48 осіб: 38 – керівників, 10 – техперсоналу. Перший секретар заробляв 390 крб., другий – 340 крб., секретар – 310 крб., завідувач відділом та голова парткомісії – 280 крб., інструктор – 220 крб., бухгалтер – 140 крб., технічний секретар – 120 крб., стенографіст – 115 крб. Фонд зарплати відповідальних працівників складав 9,3 тис. крб., технічних – 1,2 тис. крб. [7, арк. 3 – 5].

Міський комітет опирався на 5 районних – райкомів, які носили однойменні назви із адміністративними районами. Найбільша кількість комуністів концентрувалась у Ленінському райкомі – 14 681 особа, залізничному – 14 373 особи, Радянському – 11 672 особи, Червоноармійському – 10 392 особи, Шевченківському – 8 983 особи [6, арк. 7 – 9]. У райкомах працювало від 21 до 26 партійців керівного складу та 10 осіб технічної обслуги. У залізничному районі: 24 керівні особи та 9 обслуговуючих, у Ленінському – 26 і 10, Радянському – 21 і 8, Червоноармійському – 25 і 8, Шевченківському – 22 і 8. Перший секретар райкому заробляв 330 крб., другий – 280 крб., секретар – 260 крб., заввідділом – 230 крб., інструктор – 200 крб., бухгалтер – 140 крб., технічний секретар – 120 крб., машиністка – 115 крб., прибиральниця – 85 крб. Місячний фонд зарплати налічував 25,9 тис. крб. у керівництва та 5,3 тис. у техперсоналу [7, арк. 6].

Райкоми Львова курували 986 первинних, 535 цехових парторганізацій та 2 591 партгруппу, які складали компартійну мережу Львова [15, арк. 49]. У залізничному районі діяло 195 первинок, Ленінському – 235, Радянському – 144, Червоноармійському – 215, Шевченківському – 178 [15, арк. 24]. Великі парторганізації працювали на правах райкому, тобто мали право прийому в партію. Найбільша кількість комуністів перебувала на обліку у ВО «Кінескоп» – 1 590 осіб, Політехнічному інституті – 1 299 осіб, Державному університеті – 1 114 осіб, ВО 50-річчя Жовтня – 1 033 особи, Автобусному заводі – 1 115 осіб, ВО «Мікроприлад» – 796 осіб, ВО «Полярон» – 752 особи, ВО «Автонавантажувач» – 637 осіб, Медичному інституті – 614 особи, ВО «Львівприлад» – 591 особа, «Львівенерго» – 561 особа, ВО «Львівсільгоспхіммаш» – 522 особи, Агропромисловому комплексі – 486 осіб, Авіазагоні – 463 особи, УКДБ – 457 осіб, ВО «Промінь» – 440

осіб, ВО РЕМА – 379 осіб, ВО «Конвеєр» – 356 осіб, Лісотехнічному інституті – 352 особи, М'ясокомбінаті – 299 осіб, ВО «Світоч» – 275 осіб, ВО «Львівдерев» – 268 осіб, Мотозаводі – 242 особи, ВО «Полонина» – 227 осіб, ВО «Біофізприлад» – 206 осіб, ВО «Іскра» – 122 особи, ВО імені Леніна – 77 осіб, ВО «Жовтень» – 65 осіб [11, арк. 1 – 56].

Частка комуністів в установах Львова була залежною не стільки від чисельності трудового колективу, скільки від профільної діяльності організації. Найбільший комуністичний прошарок належав науковим, навчальним, силовим та адміністративним закладам. Тут він коливався у діапазоні від 10% до 45%. Приміром, в Інституті суспільних наук працювало 46% комуністів, міськвиконкомі – 39%, УКДБ – 37%, ЛДУ – 34%, УВС – 33%, ЛПІ – 22% [11, арк. 63 – 125]. Найменший відсоток партійців демонстрували підприємства промисловості, зв'язку, транспорту, медицини, культури і торгівлі та побуту. Тут він не перевищував 3% – 10%. Наприклад, Управління ресторанів – 3%, ВО імені Леніна – 4%, Поштамт – 4%, Мотозавод – 6%, Залізнична лікарня – 7%, ВО «Автоавантажувач» – 7%, Цирк – 8%, ВО «Конвеєр» – 9%, ВО «Полярон» – 10% [11, арк. 1 – 56].

Парткомівська посада у великій парторганізації була звільненою, тобто фінансувалась з бюджету обкому та передбачала виконання лише партійних завдань, а не профільної роботи. До складу парткомів входило від 5 до 20 осіб. Це секретар, заступник, завідувачі секторами, голова парткомісії, інструктор, технічний секретар і статистик. Зарплата залежала від величини парторганізації. Секретарі прирівняних до райкому парткомів ЛДУ, ЛПІ отримували 320 крб., ВО «Головльвівпромбуд» – 280 крб., «Полярон» – 240 крб., ДБК – 213 крб. Їх замісники отримували від 280 крб. до 192 крб., техсекретарі – 115 крб., статистици – 100 крб. [7, арк. 11 – 17]. Найбільшу серед усіх секретарів парткомів платню мали голова парткому КДБ – 425 крб., УВС – 420 крб. [14, арк. 21].

Бюджети міськкому та райкомів Львова наповнювалися із обласної партійної скарбниці, яка фінансувалась за рахунок щомісячних грошових внесків членів КПРС області. При доходах до 70 крб. комуністи щомісячно сплачували 10 коп., від 71 крб. до 100 крб., – 20 коп., від 101 крб. до 150 крб. – 30 коп., від 151 крб. до 250 крб. – 1% від зарплати, понад 250 крб. – 2%, понад 300 крб. – 3% [25].

Утримання комуністичних структур Львова у 1985 р. коштувало обласній партійній казні 842 104 крб.: Ленінський РК поглинув 200 381 крб., Радянський – 151 242 крб., Залізничний – 210 053 крб., Шевченківський – 123 930 крб., Червоноармійський – 156 498 крб. З них: зарплата відповідальних працівників – 612 846 крб.: Ленінський РК – 145 824 крб., Радянський – 108 696 крб., Залізничний – 154 932

крб., Шевченківський – 88 524 крб., Червоноармійський – 114 888 крб. Заплата технічного персоналу – 91 836 крб., Ленінський РК – 23 196 крб., Радянський – 17 520 крб., залізничний – 24 480 крб., Шевченківський – 12 000 крб., Червоноармійський – 14 640 крб. Господарські витрати: міськом – 129 889 крб., Ленінський РК – 10 715 крб., Радянський – 12 478 крб., залізничний – 10 481 крб., Шевченківський – 11 441 крб., Червоноармійський – 13 515 крб. На утримання будинків політпросвіти затрачалося ще 37 758 крб.: Ленінський РК – 8 422 крб., Радянський – 8 551 крб., залізничний – 10 592 крб., Шевченківський – 3 954 крб., Червоноармійський – 6 239 крб. Проведення міської партійної конференції коштувало 48 тис. крб., пленуму – 27 тис. крб. [9, арк. 26 – 83].

Основоположний механізм партійної побудови відомий як марксистсько-ленінський принцип демократичного централізму опирався на чотири концептуальні принципи: виборності усіх партійних посад, звітності вищих партійних органів перед нижчими, підпорядкування меншості більшості та обов'язкове виконання членами партії партійних постанов і рішень. Однак, за десятки років безальтернативного панування він перетворив партійне керівництво у надкласову еліту, трансформував вибори у кооптацію, звітність у формалізм, а підпорядкування меншості більшості у залежність. Високий матеріальний статус партверхівки спричинив формування замкнутої кадрової системи керівних комуністів – партноменклатури. Це чільна складова частина номенклатури – радянського керівного суспільного прошарку. Здебільшого російськомовна партноменклатура складалася виключно із працівників апарату компартійних органів, які займали найвищестановище у радянському соціумі. Якщо до львівської номенклатури входило 987 посад, то кількість партноменклатурних становила 302 одиниці, серед яких значилося лише 79 секретарів первинок та 11 секретарів цехкомів. Таким чином, керівники низового партійного середовища, що знаходилися у гущі безпартійних трудових колективів могли розраховувати тільки на 90 штатних одиниць. Решта 212 партноменклатурних посад належала вищому партійному керівництву, яке рідко бувало на підприємствах чи в організаціях, а відтак давно втратило зв'язок із електоратом. Отже, 685 посад належала тим, хто повинен був забезпечувати функціонування державного механізму та зв'язок трудових колективів із вищим партійним керівництвом на місцях. Це номенклатурні господарські очільники, голови радянських інституцій, начальники силових структур, керівники наукових, навчальних та культурних закладів. У 1985 р. у Львові налічувалося 102 номенклатурних

працівники радянських органів, 213 – промислових та 164 наукових, освітніх та культурних закладів [16, арк. 80].

Цей самодостатній непідконтрольний клан підлягав законодавчій юрисдикції лише номінально. Номенклатурна кадрова система не знала плюралізму думок, альтернативних виборів чи демократичних дискусій. Розгортання подій відбувалося згідно заздалегідь розробленого в обкомі сценарію. Номенклатурний працівник міг бути спокійним за своє майбутнє, оскільки компартійна система рідко карала власні кадри. Недолугого керівника переводили на інші партійні, радянські чи господарські посади, нерідко вищі за рангом. Отримуючи відчутно більшу платню, партноменклатура широко користувалася послугами не тільки державної торгівлі, але й колгоспних та кооперативних ринків, де вища ціна означала кращу якість.

Діяла напівлегальна мережа спецмагазинів та практика разових пайків, котрі задовольняли потреби партапарату у дефіцитних товарах як продуктової так промислової груп. В умовах їх постійної нестачі, номенклатура мала змогу купувати імпортний крам, за який населення переплачувало в кілька разів. Вона користувалася закритими медичними установами та базами відпочинку. Для чиновників партдержпарату зводилося житло покращеного планування. За містом до їхніх послуг були комфортабельні державні дачі, а квартири високопосадовців обслуговувалися штатними покоївками, робота яких оплачувалася за державний рахунок. Діти номенклатури виховувалися у відомчих дитячих садках, навчалися у спеціалізованих школах, вступали до престижних вузів, як правило поза конкурсом.

Перелічені суспільні блага були доступними тільки для номенклатури, яка почувала себе впевнено у існуючих соціально-політичних реаліях і не бажала змін. На відміну від комуністичної еліти пересічні львів'яни, в тому числі і рядові комуністи, змушені були користуватися мінімальними соціальними гарантіями, які вирізнялися низькою якістю та були далекими від передових європейських зразків. Радянське безкоштовне житло, медичне обслуговування, освіта відзначалися низьким якісним рівнем соціальних послуг. Середньомісячна заробітна плата робітників та службовців Львова сягала 193,1 крб. [13, арк. 79]. Розмір пенсії становив 71 крб., стипендії – 40 крб. [12, арк. 79]. Це в 2 – 3 рази менше ніж у компартапарату.

Таким чином, зазначена майнова та соціальна диференціація між російськомовним парткерівництвом та україномовною безпартійною більшістю Львова й низовими комуністами об'єктивно спричиняла наростання суспільного антагонізму між ними, посиленого сталими патріотичними переконаннями останніх. Вроджене національне на-

лаштування львів'ян та їх християнські переконання хоча і були пригніченими за роки компартійного панування, однак не стертіми з народної пам'яті. Тому започатковані перебудовою демократичні внутрішньопартійні перетворення напрямку демократизації КПРС-КПУ потрапили у сприятливі для національних трансформацій умови, а відтак лише ослаблювали комуністичний режим на місцях й тим самим торили шлях до відновлення державної самостійності України.

Джерела та література

1. Баран В. К. Україна після Сталіна: нариси історії 1953-1985 рр. / В. К. Баран. – Львів : МП «Свобода», 1992. – 124 с.; Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи / В. Баран., В. Даниленко. – Київ : Альтернативи, 1999. – 303 с.
2. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина XX ст. Політичний портрет Б. Гориня / Т. Батенко. – Львів, 1997 – 305 с.; Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую». Політичний портрет Івана Геля / Т. Батенко. – Львів, 1999. – 222 с.
3. Боевой отряд ленинской партии. – Киев, 1981. – С. 15 – 16.
4. Вільна Україна. – 1985. – 26 квітня. – С. 1.
5. Державний архів Львівської області (даліДАЛО) Ф. 3. – Оп. 56. – Спр. 12. – Арк. 23.
6. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 56. – Спр. 174. – Арк. 7 – 9.
7. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 56. – Спр. 198. – Арк. 11 – 17.
8. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59. – Спр. 11. – Арк. 47.
9. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59. – Спр. 176. – Арк. 26 – 83.
10. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59. – Спр. 138. – Арк. 32.
11. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 160. – Арк. 1 – 56.
12. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 313. – Арк. 79.
13. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 419. – Арк. 79.
14. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 430. – Арк. 21.
15. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 43. – Спр. 9. – Арк. 49.
16. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 45. – Спр. 9. – Арк. 80.
17. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 43. – Арк. 24.
18. Інтерв'ю Я. Кендзьора записане 26.05.2015. (Особистий архів авторки).
19. Коммунист Украины. – 1990 – № 8. – С. 14.
20. Комсомольская правда. – 1991 – 28 августа. – С. 2.
21. Кульчицький С. В. Партійно радянський апарат у системі влади / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 3 – 15; Кульчицький С. Знищення тоталітаризму – головний підсумок горбачовської перебудови / С. Кульчицький // Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи). Матер. наук.-теорет. семінару. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1996. – С. 3 – 6.
22. Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності (1985 – 1991) / Муравський О. // – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 268 с.
23. Нариси історії Львівської обласної партійної організації. – Львів, 1981. – С. 38.
24. Сенік Л., Якимович Б. Форпост незалежності (Львів у 1988 – 1996 рр.) / Л. Сенік, Б. Якимович // – Львів : Друкарня оо. Василян «Місіонер», 1996. – 638 с.

25. Статут Комуністичної партії Радянського Союзу. – Київ, 1990. – С. 15.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2213. – Арк. 115.

УДК 338.43(477.53)»188/195»

Єрмаков Вячеслав Володимирович

*к.геогр.н.,
доцент кафедри географії та
методики її навчання
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СЕЛЯНСЬКОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ПОЛТАВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядаються соціально-економічні умови ведення селянського господарства на території Полтавщини у період після реформи 1861 року. Розкривається їх вплив на внутрішню структуру, способи ведення та мотивацію економічної діяльності селянських господарств в умовах ринку. Показується вплив соціально-економічної диференціації селянства на характер їх господарювання.

Ключові слова: *аграрні відносини, виробнича структура, виробничі витрати, розвиток капіталізму, селянське господарство, соціально-економічна диференціація, товарне виробництво.*

Умови ведення селянського господарства після реформи 1861 р. визначалися регіональними особливостями її проведення, подальшим розмежуванням селянських і поміщицьких земель, їхнім правовим статусом, умовами використання сільськогосподарських угідь, взаємодією з природно-ландшафтною складовою. Порівняно з попереднім феодальним типом суспільства зазнали трансформації основні системоутворюючі зв'язки між елементами селянського господарства. Розвиток капіталістичних відносин на селі супроводжувався зростанням товарного виробництва. Відтепер ринок та його потреби почали визначати цільове призначення, спосіб та мотивацію діяльності господарюючих суб'єктів. Це стосувалося як селянських, так і поміщицьких господарств.